

HIPPIKA
CALUL ÎN ISTORIA OMULUI

SOCIETATEA DE STUDII CLASICE
FILIALA DIN CRAIOVA

UNIVERSITATEA DIN CRAIOVA
FACULTATEA DE LITERE
DEPARTAMENTUL DE LIMBI
ROMANICE ȘI CLASICE

HIPPIKA CALUL ÎN ISTORIA OMULUI

DANA DINU
Coordonator

EDITURA UNIVERSITARIA
Craiova, 2014

Copyright © 2014 Universitaria

Toate drepturile sunt rezervate Editurii Universitaria.

Nicio parte din acest volum nu poate fi copiată fără acordul scris al editorului.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Hippika : calul în istoria omului / coord.: Dana Dinu. -

Craiova : Universitaria, 2014

ISBN 978-606-14-0861-0

I. Dinu, Dana (coord.)

636.1

PREFAȚĂ

Când privim un cal, lucru care astăzi nu se întâmplă prea des, ar trebui să observăm ceea ce David W. Anthony, în cartea sa *The Horse, the Wheel and Language. How Bronze-Age Riders from Eurasian Steppes Shaped the Modern World* (2007) ne îndeamnă atunci când ne privim fețele în oglindă: să le vedem ca pe niște muzee. Deși ne aparțin, ele reprezintă colaje de trăsături pe care le-am moștenit din aproape în aproape, din negura vremurilor, de la strămoșii noștri pe care nu i-am cunoscut și despre care nu vom auzi vreodată. Purtăm în noi trecutul tot timpul și nu numai în trupurile noastre, ci și în obiceiurile și în cuvintele noastre, ne înălțăm întotdeauna pe umerii strămoșilor noștri. Transferând observația de la scara individuală la scara istoriei umanității, suntem obligați să acceptăm că, de la un moment, pe care nu avem datele să-l fixăm cu precizie, dar îl putem aproxima, calul a devenit parte a istoriei omului. Așadar, spune el, când ne privim istoria, trebuie să vedem și calul pe spatele căruia ne-am înălțat pentru a deveni ceea ce suntem.

Se poate spune că există o lentă și obscură eră ante-hipică și o eră post-hipică în care istoria omului s-a accelerat pentru că și-a sporit forța prin asocierea cu calul. Sunt aproximativ șase milenii de când a început în stepele eurasiatice aceasta simbioză, din care omul a avut cel mai mult de câștigat.

Într-o anumită perioadă, spre sfârșitul mileniului al treilea a. Chr., în special datorită perfecționării transportului pe roți cu tracțiune cabalină, vastele stepe dintre Europa și Asia nu au mai reprezentat o piedică de netrecut pentru unele popoare care vorbeau limbi numite indo-europene de lingviști. Astfel, ele s-au putut conecta la civilizații din alte părți ale Asiei sau Europei fie prin infiltrări pașnice (prin crearea unor rute comerciale, de exemplu), fie prin agresiune (prin raiduri călare sau în goana carelor). O intensă migrație dinspre Asia spre aceste regiuni se înregistrează în prima parte a mileniului al doilea. Unele dintre aceste popoare ale stepei au ajuns în Mesopotamia și, de acolo, traversând Canaanul, au invadat Egiptul. Izvoare scrise sumeriene atestă prezența cailor de stepă în această parte a Orientului Apropiat. Hitiții sunt primii indo-europeni a căror limbă este

atestată în scris (sec. al XVIII-lea a. Chr.) și tot ei ne-au lăsat primul tratat de echitație (secolul al XV-lea a. Chr.), scris de expertul în această artă, Kikkuli din Mitanni, ținut stăpânit de hicsoși. Aceștia sunt, se pare, inventatorii carului de luptă, primul vehicul de viteză al umanității, o redutabilă forță de atac și, în consecință, tot ei sunt cei care inventează și perfecționează o adevărată artă a creșterii și antrenării cailor. Textul este de importanța capitală pentru istorici, lingviști, antropologi și, bineînțeles, pentru istoria calului și a artei ecvestre. În această fază a răspândirii către lumea mediteraneană, calul era înalt valorizat social, fiind folosit numai în bătălii, la parade sau la vânătoare. Hicsoșii și hitiții sunt intermediarii transmiterii în Egipt a artei hipice și, de acolo, mai departe spre lumea greacă. Străbătând un lung traseu geografic și istoric, calul a căpătat pregnanță și a aglutinat un simbolism complex, proteic, care reflectă profunda lui integrare în mentalul și imaginarul colectivităților care l-au adoptat. În lumea greacă și romană, calul domesticit a intrat în principal ca purtător al unei civilizații de tip războinic, având ca destinație câmpul de bătălie sau de întrecere și, prin aceasta, a devenit purtător de status social. În spațiul preistoriei românești, calul intră mai devreme, dată fiind proximitatea cu aria danubiano-pontică, în care este presupusa originea primilor călăreți (cavalerul trac).

În ultimele decenii, unii cercetători sunt promotorii ideii că vasta expansiune a indo-europenilor este o consecință directă a captării forței calului pentru tracțiune și călărie, nu numai ca sursă de hrană sau pentru muncile agricole. Dacă domesticirea calului a pornit dintr-un mediu indo-european, lucru care încă nu a putut fi demonstrat deplin, dar nici infirmat, înseamnă că acesta a fost vectorul avantajului tehnologic, economic, cultural decisiv al indo-europenilor în raport cu alte tipuri de societăți, care nu au avut inteligența și abilitatea să-i transforme forța într-un astfel de beneficiu. Așadar, succesul pe care l-au avut indo-europenii în extinderea pe o arie imensă a propriului lor model social, politic, religios, lingvistic i se poate atribui într-o mare măsură calului, pentru că le-a asigurat superioritatea prin mobilitate și logistică civilă și militară. Reconstrucția lingvistică, mitologia comparată, antropologia, arheologia sunt științe chemate să contribuie la elucidarea unei astfel de ipoteze. Studiile indo-europene, bazate în cea mai mare măsură pe datele lingvistice, sunt direct implicate în cercetările vizând istoria calului, iar cele generate de arheologia preistorică aduc valoroase contribuții prin extinderea cunoștințelor în timpuri mai îndepărtate¹.

---

¹ Citez doar unele dintre cele mai cunoscute: D. Anthony, *The Horse, the Wheel and Language. How Bronze-Age Riders from Eurasian Steppes Shaped the Modern World* (2007); Mallory, Douglas Q. Adams (eds.), *Encyclopedia of Indo-European Culture*, 1997; J. P. Mallory, *In Search of the Indo-Europeans: Language*,

În epoca posteroară mileniului al II-lea a. Chr., există deja atestări (imagini pe vase ceramice, inscripții în linear B) mai timpurii (sec. al XVII-lea a. Chr.) ale faptului că micenienii (aheii sau grecii sub comanda cărora s-a format marea coaliție care a asediat Troia) practicau luptele și întrecerile de care trase de cai. Iliada (în special cântul XXIII, 257-652) este cea mai veche sursa literară care oferă informații despre lumea care a trăit cândva, între secolele XIV-XII, în spațiul egeean și vest anatolian.

Imaginarul omului preistoric a fost intens stimulat de prezența acestei ființe energice, impetuoase, sălbatice, violente, dar temătoare și vulnerabilă în același timp. De aceea, simbolismul calului apare ca un complex de trăsături contradictorii, care funcționează dialectic și îl asociază cu tenebrele lumii subterane (funcția psihopompă), cu tumultul lumii acvatice (apele curgătoare, ploaia, valurile mării) sau cu lumea uraniană (carul soarelui; Pegassos - simbol al inspirației înaripate). Simbolismul lui este uneori asociat cu luna (Hecate, Diana), deci cu oniricul, cu manifestarea forțelor întunericului, malefice, tanatice. În același timp, are o puternică conotație erotică, regeneratoare, revitalizantă. Ca simbol al psihismului dezlănțuit, este prezent în practicile extatice dionisiace, în diverse ipostazieri fantastice hipomorfe (sileni, satiri, centauri). Imaginarul grec a creat ființe fantastice din combinarea calului cu diverse animale: hippogrifos, hippotaurus, hippalectryon. Din mitologia și istoria lumii vechi au rămas celebre câteva nume de cai, asociate cu fapte ale stăpânilor lor: Pegassos, Xanthos și Ballios, Boukephalos, Incitatus. Compararea modului în care fiecare cultură prelucrează mitologic inventarul simbolic ecvin dezvăluie creativitatea, originalitatea, specificitatea unora în raport cu celelalte sau, dimpotrivă, vechimea și continuitatea unor invariante. Antropologia culturală și etnologia își găsesc aici un fertil teren de cercetare.

În sfera socială, prezența calului a determinat mutații importante. Asocierea omului cu calul a dezvoltat un nou ethos social și militar la toate popoarele care au practicat arta ecvestră. Posibilitatea materială de a avea și echipa cai în scopuri militare a dus la diferențe de status și la crearea unei aristocrații sociale și/sau militare, cavalerii (ordinul ecvestru în societatea romană), *hippeis* (la greci). În armată, călăreții reprezintă trupele de elită. La Roma, *equites* se numesc atât cei care fac parte din ordinul ecvestru, cât și cei care fac parte din trupele călare, deși între cele două accepții nu poate fi vorba de confuzie: nu toți cavalerii sunt călăreți și nu toți călăreții sunt cavaleri. Pe de alta parte, din punctul de vedere al dimensiunii și al tipului

de impact al valorizării calului asupra ierarhizării sociale, realitățile din lumea romană și cea românească se dovedesc a fi diferite.

Creșterea și întreținerea calului fac necesare specializări profesionale, care la rândul lor, creează o nomenclatură specifică. Studiarea acestor aspecte are o latura sociologică și una lingvistică referitoare la câmpul semantico-lexical al meseriilor, al activităților și al obiectelor referitoare la cal.

Lingvistica are un rol foarte important în cercetarea calului, începând cu etimologia indo-europeana a numelui său și al altor ecvine (*mulus*, *onagros*, *onos*, *asinus*). Numele calului este prezent în toate compartimentele onomastice: în toponime, în hidronime (*Hippo-krene*), în zoonime (*hippo-potamos*, *hippo-campus*), în fitonime (*equisetum*) și, în mod deosebit la greci, în antroponime ca efect al valorizării lui pozitive (*Melan-ippus*, *Leuk-ippus*, *Phil-ippus*, *Hippo-dameia*, *Hippias*). Domeniul onomasticii generate de numele calului este un teren de cercetare foarte fertil. De asemenea, câmpul lexico-semantic al cromaticii ecvine este de interes pentru tema noastră, nu numai lingvistic, ci și ca valorizare etico-estetică a culorilor (există, de pilda, o ambiguitate a simbolizării negrului și albului, ambele pot fi atât simboluri negative, pesimiste, tanatice, cât și simboluri pozitive, optimiste, vitalizante).

Se poate constata un mare interes pentru asigurarea unor condiții cât mai bune pentru adăpostirea și îngrijirea cailor, având în vedere importanța lor în sistemul social, politic, economic. De aceea, în funcție de scopurile pentru care sunt folosiți caii, sunt proiectate construcțiile care le servesc drept adăpost. Vitruvius, în tratatul *De architectura*, rezerva spațiu și construcțiilor pentru cabaline, pe care le proiectează în detaliu. Edificiile și amenajările destinate cailor se întâlnesc în arhitectura din sfera publică (stațiile poștei – *cursus publicus*; hanuri, circuri), din sfera privată urbană și rurală, din sfera militară (*stabulum*, *equile*, *hippon*, *hippostasion*). Tratate sau capitole din tratate scrise de-a lungul Antichității sunt specializate în arta ecvestră și au caracter fie didactic (Xenofon, *Peri hippikes*), fie agricol (Cato, *De Agricultura*; Varro, *Res Rusticae*; Columella, *De re rustica*; Palladius, *Opus Agriculturae*), fie hipiatic (Vegetius, *Mulomedicina Chironis*; Pelagonius, *Ars Veterinaria*).

Importante surse de informare cu caracter iconic sunt mozaicurile, monedele, statuile. Siturile arheologice și inscripțiile oferă un bogat material de analiză și interpretare, care deschide drum unor ipoteze inovatoare cu

privire la originea și expansiunea folosirii calului de către om ori la valorizarea lui socială și culturală.

Tema noastră are ca obiect relația dintre om și cal, dar nu vizează elaborarea unui discurs despre cal, ci a unui discurs despre om și societate sub aspectul consecințelor relațiilor lor cu calul. Demersul implică în mod necesar aportul mai multor discipline: antropologia, etnologia, mitologia, imagologia, sociologia, lingvistica, psihologia, istoria, istoria mentalităților, literatura, artele plastice. Luând ca sugestie distincția pe care o face J.-P. Digard (*Une histoire du cheval. Art, techniques, société*, 2004) cu privire la culturile ecvestre, se poate constata că există două tipuri majore, în funcție de modul în care este valorizat calul. În societățile asiatice de tip nomadic, echitația este practică în mod necesar pe scară largă de către membrii lor, iar calul este omniprezent în viața comunității, ca animal de povară, ca sursa de hrană (hipofagie), în practicile religioase (șamanism), în mituri, în limbaj (metafore hipice), în luptă (hipomahie) sau în activități de tip agonal (hipodromie, agon hippikos, harmatodromie). În societățile de tip sedentar (din zona mediteraneană și nord-balcanică, în care a pătruns mai târziu, calul nu se afla în centrul vieții comunitare, chiar dacă avea rol utilitar (cal de tracțiune), iar posibilitatea de a practica echitația civilă sau militară reprezenta un privilegiu rezultat din avere, delimitând astfel o elită socială. De aici, decurge o serie de consecințe la nivel social, politic, mentalitar etc.

Sunt imposibil de cuprins toate aspectele sub care a evoluat relația omului cu calul și toate implicațiile care au rezultat de aici. Rămâne ca acest volum să adauge contribuția sa modestă la câteva paliere ale unei teme deosebit de vaste și productive.

*

Având deci în față imaginea, doar schițată în rândurile de mai sus, rolului pe care l-a avut calul în dezvoltarea societăților umane din antichitate în mod particular, am propus participanților la *Seminarul hipic* organizat în cadrul *Colocviului Internațional Receptarea antichității greco-latine în culturile europene*, ediția a VI-a, Craiova, 6 decembrie 2013, să reflecteze asupra unor teme legate de manifestări ale prezenței calului în varii domenii. Deși inițial intenționam să circumscriem tema la trei spații - grec, roman și românesc -, și unei singure epoci, antichitatea, fie ea foarte îndepărtată, fie

clasică, în cele din urmă am considerat că este bine să nu o limităm și să dăm posibilitatea participanților să investigheze spațiul, epoca și domeniul care îi interesează cel mai mult.

De aceea, le mulțumim că s-au lăsat antrenați în cercetarea pe care le-am propus-o și am putut construi împreună acest volum eclectic, care creează o imagine a calului văzută din multiple unghiuri.

Amintim că responsabilitatea asupra originalității conținutului articolelor revine integral autorilor.

Nu pot încheia aceste rânduri fără a mulțumi co-organizatoarei colocviului, Mădălina Strehie, al cărei suport permanent a contribuit substanțial la realizarea acestui volum.

Dana DINU